

**З. Шадкам , А.Т. Токенова **

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: zubaida.68@gmail.com, tokenova115@gmail.com

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ОНОМАСТИКАСЫНДА ӨСІМДІК ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ

Адамзат тарихында адам аты-жөнінің алар орны ерекше. Ал, ұрпаққа жарасымды есім беру – ежелден келе жатқан, ізі суымаған жалпы халықтық игі дәстүр. Есімдер де халық тіліндегі сөздер сияқты өмір сүріп, ескіріп әрі жаңарып отырады. Олар да ғасырлар үнін шежіре сияқты келешек ұрпаққа жеткізіп отырады. Ата-ананың перзенті алдындағы ең алғашқы борышы – лайықты есім беру. Пайғамбарымыз “Қиямет күні өз аттарыңыз және әкелеріңіздің аттарымен шақырыласыздар. Сондықтан балаларыңызға жақсы ат қойыңыздар”, – деген.

Біз бұл мақаламызда қазақ және түрік тіліндегі гүл, өсімдік атауларымен аталған қыздардың есімдерінің мағыналық ерекшелігін лингвомәдени тұрғыдан қарастыратын боламыз. Жеке есімдер, сондай-ақ топонимдер түрік және қазақ мәдениеті тарихында маңызды орын алады. Түріктердің және қазақтардың жеке есімдері қабылданған діндер мен шетелдік мәдениеттердің күшті әсер еткенін де көрсететін белгілі бір кезеңдер болғанына қарамастан, қазіргі кездегі дәлелдемелер ұзақ тарихи процесс барысында түркілер арасында дәстүрлі ат қою әлі күнге дейін сақталғандығын көрсетеді. Негізінен, қазақ және түрік тілдеріндегі антропонимдерді зерттеу, салыстыру және жан-жақты саралау жұмыстары түпкілікті жүргізілмеген, әлі де зерттеу жұмыстарын жүргізуді талап етеді. Түрік және қазақ антропонимикасына арналып жүргізілген зерттеу жұмыстары тек әртүрлі тілдердің өзгешелігі мен ұқсастығын анықтау үшін ғана емес, сондай-ақ олардың дүниетанымы мен көзқарасының ерекшеліктерін, ұлттық психологиясын, тарихын, зерттеліп жатқан тілді қолданатын халықтардың мәдениетін түсіну үшін де қажет.

Түйін сөздер: ономастика, антропонимика, гүл, өсімдік атаулары, қазақ-түрік наным-сенімдері.

Z. Shadkam, A.T. Tokenova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: zubaida.68@gmail.com, tokenova115@gmail.com

Interpretation of the plant in the Kazakh and Turkish onomastics

In the history of mankind, a special place is occupied by the names of people. Generations of transmission of a significant name are ancient, folk traditions that have remained to us from our ancestors. Names also live, become obsolete and updated, like words in a folk language. And they, as a chronicler of centuries, are passed on to future generations. The first duty of parents to a child is to give a worthy name. Prophet: “On the day of judgment you will be invited by your name and the name of your fathers. Therefore, give your children a good name.”

In this article we will consider the linguoculturological semantic features of the names of girls named after flowers, plants in the Kazakh and Turkish languages. Personal names, as well as toponyms, have an important place in the history of Turkish and Kazakh culture. Although there were certain periods when Turkish and Kazakh personal names reflected the strong influence of accepted religions and foreign cultures, the facts show that, in general, the traditional practice of naming was preserved among the Turks and Kazakhs during a long historical process. Basically, studies, comparisons and a comprehensive analysis of anthroponyms in the Kazakh and Turkish languages have not been carried out, they still require research work. Studies of Turkic and Kazakh anthroponymy are necessary not only to determine the specificity and similarity of different languages, but also necessary to understand the features of their worldview and view, national psychology, history, culture of the peoples who use the studied language.

Key words: onomastics, anthroponymy, flowers, plant names, Kazakh-Turkish beliefs.

З. Шадкам, А.Т. Токенова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: zubaida.68@gmail.com, tokenova115@gmail.com

Интерпретация растений в казахской и турецкой ономастике

В истории человечества особое место занимают имена людей. Передача из поколения в поколение значимого имени – древняя народная традиция, которая досталась нам от предков. Имена также живут, устаревают и обновляются, как и слова в народном языке. И они, как летописцы веков, передаются будущим поколениям. Первый долг родителей перед ребенком – дать достойное имя. Как сказал Пророк: «В судный день вы будете приглашены своим именем и именем своих отцов. Поэтому назовите своих детей хорошим именем».

В этой статье мы будем рассматривать лингвокультурологические смысловые особенности имен девушек, названных цветами, растениями на казахском и турецком языках. Личные имена, а также топонимы занимают важное место в истории турецкой и казахской культуры. Хотя были определенные периоды, когда турецкие и казахские личные имена отражали сильное влияние принятых религий и иностранных культур, но сегодняшние факты свидетельствуют о том, что, в общем, традиционная практика именования была сохранена среди турок и казахов в течение длительного исторического процесса. В основном, исследования, сопоставления и всесторонний анализ антропонимов в казахском и турецком языках не проводились, они все еще требуют тщательных исследовательских работ. Исследования тюркской и казахской антропонимики необходимы не только для определения специфики и сходства различных языков, но также для понимания особенностей их мировоззрения и взгляда, национальной психологии, истории, культуры народов, употребляющих изучаемый язык.

Ключевые слова: ономастика, антропонимика, цветы, названия растений, казахско-турецкие верования.

Кіріспе

Дүние жүзінде атаусыз ештеңе болмайды. Жанды-жансыз жаратылыс, табиғат пен қоғам өміріндегі құбылыс, ең арғысы абстракциялық таным-түсінікке дейін, барлығы белгілі бір атаумен аталады. “Алла барлық нәрсенің аттарын айқындаған” (“Құран”. Бақара сүресі, 31-аят).

Ат қою дегеніміз не?

Ат – белгілі бір затты, нәрсені қоғам мүшелері жақсы білуі, тануы үшін, сол затқа тағылған сөздік белгі. Ол белгі бүкіл қоғам мүшелеріне ортақ болуы керек және заттың ең басты қасиеттерін қамтуы қажет. Кез келген заттың немесе ұғымның аты, атауы – барлық білімнің, ғылымның бастауы, бірінші қадамы (Қалиев, 1988: 5).

Атауларды зерттейтін тіл білімінің маңызды саласының бірі – ономастика. Гректің (онома – ат) – атаулардың шығу тегі мен мағынасымен айналысатын сала дегенді білдіреді.

Ономастика – арнайы атауларды зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Арнайы өрістерге қатысты сөздер, олардың мағынасы мен сипаттамаларын, жеке тұлғалар мен жерлердің атауларының пайда болуы және таралуын қарастырады. Ономастиктер арасында, тіпті тілдің барлық сөздері арнайы атаулардан шыққан деп мәлімдейтіндер де бар. Адам атта-

ры ретінде белгілі антропонимика – ономастика ғылымының маңызды саласы. Антропонимика деген салаға адамдардың аты, әкесінің аты, тегі және алған атағы, дәрежесі сияқты атаулардың барлығы кіреді (Sarıtaş, 2009: 422-433).

Жеке есімдер туралы ғылым – бұл арнайы атауларды зерттейтін ғылымның бір саласы және әкесінің, тегінің, атауының, лақап аттарының “грамматика, семантика” және “тарихи, әлеуметтік, мәдени және халықтық ғылыми” аспектілерге қатысты ерекшеліктерін қарастырады (Dilçin, 2014: IX).

Топонимдер сияқты адамдардың есімдері ұлттың өткенін, мәдениет деңгейін, діни сенім мен дүниетанымды зерттеу үшін маңызды. Кез келген есімде халықтың тарихы, салт-дәстүрі, материалдық және рухани мәдениеті көрініс табады. Түрік мәдениетінің барлық қырларын білу үшін исламға дейінгі және кейінгі түркілердің есімдерінің тарихына қысқаша тоқталу керек. Шығыс халықтары мен түркі халықтарының арасында ежелден келе жатқан тарихи байланыстардың әсерінен, жалпы мұсылман қауымына ислам дінінің күшті әсер етуіне байланысты осы халықтардың ат қою дәстүрін бірнеше топқа топтастыруға болады. Оның бір тобы – діни есімдер. Мысалы, пайғамбарлардың, әулие-әнбие, сопы, қажылардың есімдері болса, екіншісі – Құраннан алынған діни мағыналы есімдер. Ал,

үшіншісі – қарапайым тұрмыстық сөздерден, тарихи-әлеуметтік, және саясижағдайлар әсерінен туындайтын, өсімдіктердің, гүлдердің атауынан алынған есімдер.

Ата-ана дүниеге келген перзентке мағынасы айқын, әдемі де айшықты сұлу есім беруді қалайды. Балаға қандай ат берілсе соған сай болып өседі деген нанымға сүйене отырып есім таңдайды. Сәбиге ат қою кезінде қазақ халқы бала өмірге келгеннен соң 7 күннен кейін ат қойса, ал, түріктерде кіндік ат (göbek атын) қою салты бар. Түріктерде ана құрсағында бала біткен кезден ақ оған дүниеге келместен ата-анасы тарапынан оған ат беріледі. Сол кезде берілген есіммен қатар дүниеге келген соң сәбиге екінші есім беріледі. Мысалы, үйіндегілер оны кіндік атымен атайтын болса, достары, сыныптастары екінші атымен атайды екен. Түрік қоғамында балаға есім беру мәдениетке негізделген және ұрпақтан-ұрпаққа түрлі дәстүрлер арқылы беріледі. Ежелгі кезеңнен бері түріктер “бұл ат шынайы және қасиетті” дегенге сенеді және бүгінгі күнге дейін ат қою рәсімдерін өткізеді. Және сол ежелгі кезең қоғамның әртүрлі топтарындағы адамдардың есімдерін, осы топтардың дүниетанымдық көзқарастарын, сенімдерін және сол топтардың “құрылымын, мазмұнын және басқа да ерекшеліктерін” жеке тұлғалар арасындағы статустық айырмашылықтарын көрсетеді. Ислам дінін қабылдағаннан кейін қалыптасқан дәстүрлер исламдық түсінікпен қалыптасты; адамдар атауларында шығу тегі тұрғысынан араб және парсы тілдерінің пайдасына беталыс байқалады (Abdurrahman, 2004: 125-130).

Қазақтар мен түріктердің есімдері әртүрлі болғанымен кейде ортақ, ұқсас есімдерде кездеседі. Қазақтардың есім таңдау барысындағы мақсаттары, наным-сенімдері түріктермен салыстырғанда өзгеше деп айта аламыз. Қазақтар есімнің мән-мағынасына, тарихына көп көңіл бөліп, ырымдарға сүйене отырып есім таңдайды. Ал, түріктерде есімнің мән-мағынасынан бөлек есімнің қалай естіліп, айтылатынына көп көңіл аударады. Алайда соған қарамастан екі елдің де балаға ат таңдау, ат қою мәдениетінде кездесетін көптеген ортақ белгілер бар.

Қазақ және түрік тіліндегі есімдерді төмендегідей топтарға бөлуге болады.

- тілек, ниетке байланысты. Сақтау, қорғаштау сияқты міндеттер атқаратын есімдер.
- қыз баланың көркем де көрікті, ажарлы да сұлу болуын тілеуге байланысты қойылатын есімдер;

- нәрестенің сипатына қарай (дескриптивтер) берілетін есімдер;

- этнонимдер мен генонимдерден туындаған, яғни түркілер мен қазақтардың көршілес халықтары, рулары мен тайпаларының атаулары;

- географияға байланысты атаулар [үлкен аумақтарға қатысты атаулар (аспан денелеріне байланысты аттар, т.б., домендік атаулар; өзендер, көлдер, теңіздердің атаулары, жер атаулары, елді мекендер, таулар, орман және орман алқаптарының атаулары)]; кішігірім аудандарға қатысты атаулар (өріс, жер, жайылым және т.б. атаулар; жол атаулары; үй мен ферма атаулары)];

- мекемелер мен ұйымдардың атаулары; адамдар жасаған бұйымдар (тауарлар мен тауарлардың атаулары, БАҚ-қа қатысты атаулар, адам жұмыстарына қатысты атаулар, ойлардың атаулары, музыкаға байланысты атаулар);

- оқиға атаулары (адамдардан тәуелсіз болатын оқиғалар);

- басқалары (өсімдіктер мен жануарлардың атаулары, метеорология атаулары, заттар мен заттардың атаулары);

- асыл металл, тас атауларынан туындаған есімдер;

- өсімдіктер және олардың бөліктерінің атауларынан құралған есімдер, яғни теофорлық есімдер және тағы сол сияқты көптеген топтарға топтастыруға болады.

Сонымен қатар, қазақтар да түріктер де:

- баланың жеке тұлғалық ерекшеліктеріне байланысты (Мендібай, Қарашаш, Ботагөз, Gökmen, Gülben, Sarıcık, Akkız, Sarıkız және т.б.)

- туған кезіндегі орын, жағдай, күнтізбе бойынша жыл, ай, күн аттарына байланысты (Наурыз, Жұма, Айткүл, Bahar, Arife, Nevbahar, Eylül, және т.б.)

- бақыт, ұзақ өмір, күш-қуат, қаһармандық, рухани мінез-құлық тілеуге байланысты (Батыр, Бақберген, Сұлтан, Әсем, Кербез, Emir, Yavuz, Kaaya, Şadiman, Ümran, Ferihan және т.б.) туындаған антропонимдерді қамтиды (Смағұлов, 2013: 7).

Қазіргі қазақ және түрік есімдері сан жағынан көп те мол болуымен қатар, құрамы мен құрылысы жағынан да әр алуан. Олар туралы жазылған еңбектер де аз емес. Антропонимдер ономастиканың антропонимдері, яғни кісі аттарын, лақап аттарын, тектерін зерттейтін саласы. Алайда, қазақ және түрік тілдеріндегі антропонимдерді зерттеу, салыстыру және жан-жақты саралау жұмыстары түпкілікті жүргізілмеген. Сондықтан, қазақ-түрік тілдеріндегі антропо-

нимдердің зерттелуі мен қолдануында шешілмеген талай мәселелер, міндеттер бар.

Жоғарыда көрсетілген жіктемелердің арасынан біздің ерекше алып қарастыратынымыз өсімдік атауларымен жасалған есімдер. Мақаламызда қазақ және түрік тіліндегі материалдарды, деректерді талдау, жинақтау, сұрыптау, және сипаттау, салыстыру әдістерін қолдана отырып қазақ және түрік ономастикасындағы өсімдік интерпретациясын мысалдармен көрсетуге тырысамыз.

Тәжірибелік бөлім

XX ғасырдың лингвистикалық ғылымында “адам үшін тіл, тілдегі адамға” деген батыл бетбұрыстан кейін антропонимика деген бағытқа көптеп көңіл бөлініп, өзекті мәселелер қатарына еніп, зерттеу жұмыстары жүргізіле бастады.

Этностың интеллектуалды, рухани және әлеуметтік өмірі тілде және ішінараантропонимияда көрініс табады. Ономастикалық мағына негізінен екінші орында, ол әлемнің суретін метафоралық тұрғыдан түсіндірудің нәтижесі болып табылады. Антропонимдер қоғамда пайда болады және әрекет етеді. Олар оны алып жүрушілердің тарихи және мәдени өмірінің бір бөлігі болып табылады және “ұлттық мәдениеттің бір бөлігі ретінде бұл сөзсіз ерекше құндылық” (Никитина, 1998: 171).

Адамдар өмірге келген алғашқы күннен бастап табиғатпен тікелей байланыста болады. Ол өзі өмір сүріп жатқан табиғатты түсініп, танып, табиғатқа интерпретация бере бастайды. Ол табиғатта алуан түрлі өсімдіктерді кездестірді және бұл танысуды мәңгілік ету үшін оларды әртүрлі есімдермен атады. Адамдар перзенттеріне жануарлардың немесе өсімдіктердің есімдерін қою арқылы өздерінің махаббатын, танданысын әлемнің әр тілінде білдіреді, өздерін олармен салыстырады және өздерін соларға теңейді. Мысалы, қыздарды гүл, өсімдіктерге теңесе, ер балаларды арыстанға, қыран құсқа, бүркіттерге және т.б., яғни солардың бойында кездесетін негізгі ерекшеліктеріне еркіндігіне, қайсарлығына, қайратына және т.б. қасиеттеріне теңейді (Roux, 2005: 223).

Халық түсінігі бойынша қыз балаға тіл көз онша тимес үшін оларға әдемі есімдер таңдалған. Мәселен Айман, Шолпан, Жұлдыз, Құралай, Тоты, Маржан, Алтынай, Күміс, Жібек, Мақпал, Шынар, Раушан, Қызғалдақ т. б.

“Кемеге қалай ат қойсаң, ол солай жүзеді”, – деген екен балаларға арналған кітаптың

кейіпкері. Сондықтан да көп адамдар баланың есімі оның өміріне ықпал етеді деген ырымға сенеді. Жаңа туылған балаға ат қою – өмірлік мән-маңызы бар, аса игілікті іс саналатындықтан, қазақ халқы балаға ат қоюға ерекше көңіл бөліп, өмір есігін ашқан әрбір перзенттің атын жалпақ жұрт сыйлап-қадірлейтін білікті, қадірлі кісілерге қойдыруға тырысады.

Әдетте баланың атын ел-жұрт көп жиналғанда шілдеhana үстінде қояды. Онда атын қоятын баланы: “мына балаға ат қойып беріңіз” деп көп ортасына отырған білікті кісілердің біріне ұстатқанда, әжейлер оған “бай-бақытты болсын” деп шашу шашады.

Баланы алған кісі оның құлағына есімін үш рет қайталап дауыстайды да, баланың бетін ашып халыққа көрсетеді. Сол кезде азан шақырылады. Балаға азан шақырылып ат қойған соң, үлкен кісілер ақ баталарын беріп бет сипайды.

Қазақ халқының ат қою дағдысының өзіндік мән-мағынасы және ғылыми негізі бар, яғни қазақтардың есім таңдауына қарап оның танымы-түсінігі, салт-санасы, арман-тілегі, сондай-ақ, этикалық талғамы мен ұлттық болмысы өте анық байқалады (Нүсіпоқасұлы 2014: 5).

Қыз балаларға есім таңдағанда жаңа туған нәрестенің түр-түсіне де қарап ат беретін болған. Қазақша әйел есімдерінің көпшілігі табиғаттағы жануарлар (марал, құралай, ...), өсімдіктер (раушан, қалампыр, талшын, ...), жеміс-жидектер атаулары негізінде қойылған. Парсы тілінен енген “гүл” сөзінің мағынасы қазақ тіліндегі мағынасымен бірдей ұғымды яғни жалпы шешек дегенді білдіреді. Бірақ, түрік тілінде “гүл” сөзінің ұғымы жалпы емес, роза яғни “раушан гүл” мағынасында қолданылады. Ал, жалпы гүлдерді “*çiçek*” яғни *шешек* деп атайды.

Гүл-өсімдік атауларына байланысты қазақ қыздарының есімдері:

Қызғалдақ – қызғалдақ гүл дегенде жер беті қызыл ала кілем жапқандай әсем күйге енеді. Гүлінің үлбіреген әдемілігіне қарай қазақ халық тілінде “қызғалдақ атты” “қызғалдақтай” деген бейнелі сөздер сақталған. Сондықтан да қазақтар қыздарының есімін қызғалдақтай әдемі, нәзік болсын деген мақсатта қойған. Қыз балалардың бой жетіп тұрмыс құрғанға дейінгі қысқа әрі қызықты шағын да “қызғалдақ ғұмыр” деп ақындар жырға қосқан екен. Осыған сәйкес Қызғалдақ есімін таңдау кезінде қыздарының ғұмыры бақытты әрі қызықты болсын деген наным-сенім бар шығар деп тұжырымдаймыз (Әлімбаев т.б., 2013: 174).

Зайтуна – бір түп зайтүн жемісі, аса қымбатты, құрметті, лауазымды адам болсын деген тілекпен қойылған есім.

Раушан – жайқалған раушан гүлінің құрметіне қойылатын есім. Қазақтар оны көрнекті, ашық-жарқын адам болсын деген ниетпен қояды.

Сарғалдақ – сары түсті, көктемде өсетін гүл. Өмірде көктемдей құлпырып, сарғалдақтай жайнап жүрсін деген ниетпен қойылады.

Еңлікгүл (эдельвейс) – қазақ халқында қастерлі саналатын гүл түрі. Бұл үміт гүлі деп те аталады. Сондықтан бұл есімді көбінесе үйдің тұңғыш қызына, немесе бірнеше ұлдан кейін өмірге келген қыздарға қояды. Жаңа үміт сыйлау мағынасына келеді, себебі, еңлікгүлді үзіп алсаң ұзақ уақытқа дейін солмайды және әдемі қалпын ұзақ мерзім сақтай алады екен, өлкеркемдік әдеміліктің символы (<https://massaget.kz/layfstayl/zhadnama/38870/>).

Райхан – араб тілінен аударғанда хош иісті гүл. Ләззат, рахат деген мағынаны білдіретін бұл есімді қазақтар қыздарының рахатын көрейік деген нанымды білдіреді. Райхан есімді қыздар көбінесе көрікті, ақкөңіл, әрдайым күлімсіреп жүретін, сәнге талғамы өте жоғары болады екен.

Меруертгүл (ландыш) – иісі өте керемет, ақ гүлді өсімдік. Қазақтар бұл есімді “өміріме мән бердің” деген ниетпен қояды екен.

Лалагүл – қазақтар “қардай аппақ” деген мағынаны білдіретін бұл гүлдің атын тазалықтың символы деген сеніммен қояды екен.

Қалампыр – әр мемлекетте әртүрлі мағынаға ие бұл гүлді қазақтар бейкүнәліліктің символы деп атайды екен. Қалампыр гүлінің атауын тек қазақтар ғана адам есімі ретінде пайдаланады. Ол – абырой, намыс деген мағынаны білдіреді. Перзентінің абыройы асқақ болсын деген ниетпен осы есімді таңдайды. Ал, ақ қалампыр ақкөңілділікті білдіреді екен. Осы есімді қойған кездегі мақсаттардың бірі – баланың армандаған армандарының бәрі орындалатын, өте позитивті адам болғанын тілеу.

Жаңа туылған нәрестеге ат қою өте қиын және үлкен жауапкершілікті талап етеді. Нәрестелік кезден бастап өмір бойына есім таңдалады. Есім жағымды мағынаға ие болуы керек. Сәби қыздардың есімдері ер балалардың аттарына қарағанда әр түрлі, сондықтан таңдау қиынырақ. Мағыналы болумен қатар, атаулардың жағымды болуы да маңызды.

Түріктерде жаңа туған нәрестеге гүл-өсімдік атауын беру өте ескі дәстүр. Балаға гүл-өсімдік атауы қойылса, бала өскенде гүлдер сияқты, өсімдіктер сияқты жайқалған, әдемі болады деп

сенеді. Осы сенімнен басқа, гүл-өсімдік атаулары қойылған адамдар өмірде өте жағымды және ол адамдар туралы әдемі ассоциациялар бар, тіпті сөйлеген кезде де олар адамдарды қуантады екен.

Гүлдер – бұл біздің өмірімізге толықтай енген ерекше нысан. Әр ерекшелігімен бізді таңдандыратын, бізді хош иістерімен және көзге көрінетін алуан түрлі түстерімен, сондай-ақ атауларымен біздің өмірімізде өз іздерін қалдырады.

Гүлдердің, өсімдіктердің есімдері көбінесе қыздардың есімдеріне сай келетіні белгілі. Сондықтан да түріктер адам өміріндегі ең құнды мүлік болып табылатын адамның есімін гүлдің немесе өсімдік атауларымен атауды жөн көреді. Төменде келтірілген мысалдар түріктерде жиі кездесетін кейбір гүл атауларымен қойылған адам аттары:

Ауқишек – Ай сияқты жарқырап, гүл сияқты әсем болсын деген ниетпен қойылатын есім. Күнбағыс күн батып бара жатқанда күн көзіне қарай бұрылады. Сондықтан ол өзінің сұлулығын күн сәулесінен алады. Күндей жүзі жылы болсын деп Ауқишек деген есімді береді екен.

Buket – бұл бір топ гүл. Бұл барлық гүлдердің сұлулығын үзіп алуды білдіреді. Атау ретінде қолданылса, бұл барлық гүлдердің сұлулығын білдіреді. Қыздың аты ретінде бұл талғампаздықты да білдіреді.

Burçak – дәнді бұршақтардан жемшөп ретінде пайдаланылады. Қыздарға да, ұлдарға да қойыла беретін есім. Бурчак есімді адамдардың түйсігі, сезімі мен логикасы жоғары болады екен.

Çiçek – түсіндірме сөздікте түрлі түстермен безендірілген өсімдіктің хош иісті бөлігідейді. Бірақ, гүл өмір деген мағынаны білдіреді. Бұл өмірдің қайнар көзі. Бұл сұлулық пен хош иісті білдіреді. Балаға Çiçek есімін беру оны табиғаттың ең сұлу жаратылысына теңеу екен.

Defne – жазда да және қыста да әдемі хош иістерді шығаратын және жыл мезгіліне қарамастан жасыл болып қала беретін лавр гүлі де өте нәзік және талғампаз есім. Грек сөзінен шыққан бұл әдемі есім қыздарға берілуі мүмкін ең әдемі есімдердің бірі. Бұл талғампаз қыздарға арналған атау. “Атақ, даңқ, ұлылық” деген мағынаны береді, көбіне танымал адамдарға қойылатын есім.

Demet – бір-біріне байланған гүл палубаны дегенді білдіреді. Букет мағынасына келеді. Әр түрлі гүлдерді қамтиды. Өсімдіктер мен гүлдердің шоғыры.

Çağla – Түркияда ең көп қолданылатын өсімдердің бірі. Өсімдік атауы ретінде шикі,

піспеген, жас деген мағынаны берсе, ал қыз аты ретінде пайдаланылатын Чагла әр түрлі мағынаға ие. Бұл қуанышты болу дегенді білдіреді, қыздарға арналған таңдауға болатын ең әдемі баламалардың бірі болып табылады.

Fulya – бұл махаббат үшін бір болуға және бірлікке дайын гүл. Фуля есімді адамдар физикалық белсенді болуды және үнемі іс-шараларға қатысуды ұнататын адамдар. Олар табиғатынан көшбасшы және өте батыл адамдар.

Gelincik – бұл ауылдық жерлерде өсетін жарқын қызыл гүл. Ұмытылмас махаббатты бейнелейді. Көбінесе ауылдық жерлерде кездесетін есім.

Gül – Махаббаттың ең әдемі көрінісі болып саналатын гүл. Бұл қазақтардағы раушан гүлі.

Gonca – бұл раушан гүлінің бір түрі, ол “жас әрі сұлу” дегенді білдіреді. Соқыр деген мағынаны да білдіреді екен. Бұл әлі ашылмаған раушан дегенді білдіреді. Бұл жаңа үміттің, әдемі күннің бастауы. Сол сияқты жаңа туған раушан, сіздің қызыңыз сияқты, ол өскен кезде әдемі қалыңдыққа айналады деген мағынаны білдіреді.

Gülçiçek – гүлдер ең әдемі раушандар сияқты әдемі. Балчичек атауы – оның тағы бір нұсқасы. Бұл сонымен қатар гүл сияқты, бал сияқты әдемі дегенді білдіреді.

Günçiçek – бұл күнбағыс. Жоғарыда айтылғандай, бұл күн сияқты әдемі дегенді білдіреді.

İpar – бұл биік таудың қарлы жерлерінде өсетін гүл. Бұл атқа ие адамдар нәзік және сезімтал, сондай-ақ өзіне сенімді.

Kardelen – бұл – қарда гүлдейтін сәндік өсімдік. Олар қарда гүлдейді, суықта қыңыр. Аты – Карделен, ол қайта туылуды, үмітті білдіреді. Бұл гүл қазақшадағы бәйшешек гүлі. Қыстан кейін шыққан ең алғашқы гүл болғаны үшін оны көктем хабаршысы деп атайды. Сол себепті те ол қайта туылу, үміт деген мағынаны білдіреді (<https://blog.ciceksepeti.com/kiz-bebekler-icin-cicek-isimleri/>).

Reyhan – араб тілінен келген сөз. Хош иісті сәндік өсімдік. Ырыс, күнкөріс, мейірімділік деген мағынаны білдіреді. Түріктер бұл есімді перзенттерінің ырысы мол, мейірімді болып өссін деген ниетпен қоятын болса керек.

Lale – сүйіспеншілікті білдіретін талғампаз гүл. Ол тек өз маусымынан басқа кезде ашылмайды. Сондықтан бұл ерекше гүл. Бұл уақыттың қадірін білетіндердің гүлі. Лале гүлі туралы түріктерде бірнеше хикаялар да кездеседі.

Лале/қызғалдақ гүлі түрік-ислам өнер туындыларында қолданылатын мотив ретінде

кездеседі. Лале Араб хатында сөздер санының мәні нумерологияның (Әбджәд әріптері) есептік жазбасына сәйкес 66 санын құрайды. Бұл сондай-ақ Алла сөзінің сандық мәні. Лаленин түрік тарихындағы кезеңнің құрметіне аталғаны, сондай-ақ фенафилге жеткен белгілі сопылардың қабірінің үстінде қойылу, оның түріктердің ойы мен өнеріндегі маңызды мотив екендігін көрсетеді (İspirli, 2000: 80-81).

Сопылық сенімге сәйкес, қызғалдақ, тостағанға ұқсас, Құдай құпияларының негізі болып табылатын Арифтің жүрегінің белгісі болды. Адам пайғамбар көктен қуылғанда, соншама көз жасын төгіп, қанды көз жасын қызғалдаққа айналдырды деген аңыз бар (Gezgin, 2010: 126).

Сонымен қатар, ұлттық нақыштағы архитектураларда жоғарыда айтылған қалампыр және осы лале гүлінің мотивтері көптеп кездеседі. Түркиядағы сарайлар мен мешіттердің қабырғалары мен төбелерінде мәңгі көктем орнап, шабындықтар мыңдаған өшпейтін гүлдермен көмкерілген. Сол гүлдердің арасында лале мен қалампыр жиі кездесетін гүлдердің бірі.

Menekşe – бұл жапырақтары жүрек формасын еске түсіретін жазықсыз гүл. Қарапайымдылықты білдіреді.

Nevgül – бұл жаңадан ашылған раушан дегенді білдіреді. Бұл әлемге жаңадан келген раушан гүлдей аңқыған иісі бар қыз үшін өте үйлесімді атау.

Nevra – ақ гүл деген мағынаны білдіреді. Бұл табиғатына аққұба болып туылған ақ қыздарға арналған ең жақсы аттардың бірі.

Yonca – бұл сәттілік әкеледі деп саналатын сәндік өсімдік. Әсіресе 4 жапырақтысы өте құнды. 4 жапырақты жоңышқа тілегі қабыл болады деп саналады.

Шет тілдерінен алынған есімдер: Бұл мәдениет пен тілдің өзара әрекеттесуінің нәтижесі. Адам аттары, сонымен қатар, тілімізге әсер ететін мәдениеттің көрсеткіші болып табылады. Түрік тілінде немесе қазақ тілінде қолданылатын атау сөздеріне көз жүгіртсек, түрік мәдениетіне және қазақ мәдениетіне қандай мәдениет әсер ететіндігін байқауға болады. Атауды қолдану сөзжасам түрғысынан қарастырылған кезде, түрік тілінде де қазақ тілінде де шетелдік атаулардың саны айтарлықтай болады. Атаулардың көпшілігі араб және парсы тілдерінде кездеседі. Тіл халықтың тарихымен тығыз байланыста болып дамып отыратындықтан басқа тілден енген сөздер сол халықтың қоғамдық-экономикалық, саяси өміріндегі қарым-қатынастардан пайда болып, көрші жұрттардан еніп отырған сөздер.

Түркі тілдерінің дамуына араб тілінің әсер еткені даусыз. Сондықтан да түрік тілі мен қазақ тілінде араб-парсы тілінен енген сөздер жиі кездеседі. Соның ішінде – кісі аттары. Мысалы, қазақтарда жиі кездесетін гүлдің атымен аталынған есім *Ләйлә* – араб тілінен алынған әл-ләйлун – түн, кеш, көне еврей тілінде лиля. Лилия гүлі көне заманнан байлық пен қазынаның белгісі екен. Сондықтан қазақтар қыздары бай, дәулетті болсын деген мақсатпен Ләйлә есімін таңдайды екен. Ал, түріктердегі көп кездесетін есім. *Лале* парсы тілінен енген сөз. Парсы тілінен шыққан сөз Лале – “гүл” дегенді білдіреді (<https://www.ismininanlaminedirx.com/lale-isminin-anlaminedir-3153/>)

Қазақтарда гүл-өсімдік атауларына келетін болсақ, көбінесе орыс тілінің ықпалы молырақ болып келеді. Қазақтарда орыс тіліндегі және тағы басқа тілдегі гүл атауларымен аталған қыз есімдері көптеп кездеседі. Олар: Азалия, Роза, Розалия, Розита, Розалинда, Жасмин, Наргиз, Тюльпан, Камила (камелия деген гүлдің түрі) – адалдық, төзімділіктің символы, Маргарита, Лилиана (лалагүл), Нилуфар (суда өсетін лотос гүлі), Сюзанна (ақ лалагүл) және т.б.

Түрік тілінде де осындай орыс тілінен және тағы басқа тілдерден енген кісі аттары кездеседі. Олар: *Açelya* (италияндық “azalea” деген сөзден енген) – бұл өзін-өзі ұстауды білдіреді. Сонымен қатар, әдемі және керемет гүлдерімен бірге ол сүйгенге деген құмарлықты және қол жетімсіздікті білдіреді. *Nergis* – нарцис гүлі грек мифологиясына сәйкес өзіне ғашық болған адамның әңгімесінен шыққан. Дафодил гүлі мінсіз, әдемі болуды білдіреді, көрсе тіл байланарлықтай сұлулықтың символы. *Süsen* – парсы тілінен келген сөз, сәуір-маусым айларында гүлдейтін хош иісті гүл. *Yasemin* – бұл да парсы тілінен алынған сөз. Жасмин гүлі әдемі және тартымды дегенді білдіреді және олар кішіпейіл, нәзік көрінетін гүл болғандықтан таза және жазықсыз эмоциялардың символы.

Нәтижелер және талқылау

Сонымен, жоғарыда айтылған талқылаулардың нәтижесінде адамдардың есімдері тарихтағы әулеттердің жойылуымен және ұзақ тарихи процестегі саяси жағдайдың өзгеруімен тез өзгертін саяси идиомаларға ұқсас емес. Алайда, олар жартылай болса да саяси ерік-жігердің әсеріне байланысты әр түрлі уақытта және әр түрлі жерлерде өзгеруі мүмкін. Себебі, сол кездердегі болған белгілі бір саяси жағдайлар толықтай болмаса да, жартылай адамдардың

ой-өрісіне, дүние танымына, әлеуметтік, экономикалық жағдаятына ықпалын тигізіп балаларына ат қойып, беретін есімдеріне әсер етіп, өз іздерін қалдырған. Саяси идеологияның өзгеруіне байланысты адам аттары да өзгеріп кетті. Мысалы: қазақтарда СССР ден кейін Мелс, Совет, Союз, Ленин, Лениншіл, Жеңіс... есімдері кеңінен қойылған болса, 90-шы жылдардан кейін қазақтың ұлттық идеологиясы, наным-сенімі негізінде: Абылай, Абай, Аят, Айдана, Томирис... есімдері кеңінен қолданыла бастады.

Осман Империясы құлап, бірнеше фронтта соғысып жатқан түріктер сол кезеңдерде дүниеге келген балалардың барлығы дерлік *Hürriyet*, *Erkin*, *Azat*, *Azatgül*, *Cengaver*, *Galip*, *Galibe*, *İlham* сияқты көтеріліс салдарынан пайда болған есімдер қойды. Ал, Ататүрктің кезінде яғни Түркия Республикасы болғаннан кейін араб есімдерінен көре *Önder*, *Ata*, *Özgür*, *Cenk*, *Alp*, *Yavuz*, *Çetin*, ... сияқты ұлттық рухты көтеретін нағыз түрік есімдері көбейе бастады. (<http://www.millifolklor.com>).

Ал, соңғы 20 жылда Түркия Республикасын билеп отырған АК партиясының ислами бағыттағы көз қарасының әсерінен түріктер, арабша яғни ислами есімдерді балаларына кеңінен қоя бастады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, кісі есімдері халықтың діни, моральдық, этникалық және әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-мәдени құрылымын көрсетеді. Бүгінгі таңда біздің таңдап қойып жүрген есімдеріміз, мәдениетті, тарихты, әлеуметтік және тілдік дағдыларды есте сақтау, білу, анықтау және толықтыру үшін маңызды орынға ие. Лексикаға әсер ететін мәдени факторлар; өмір салты, көрші халықтармен және дінмен қарым-қатынас. Діннің өзгеруі жаңа алынған сөздерді, кейде алфавитті де өзгертеді. Түріктер мен қазақтар мұсылман болғаннан кейін ескі діннің кейбір нанымдарымен қатар кейбір атауларды қолданбай олардың орнына жаңа дінмен жаңа дәстүрлер мен жаңа өмір салтын қабылдады. Бұл мәдени өзгеріске ұшыраған қоғамдардағы табиғи құбылыс. Бірақ, табиғаттағы құбылыстармен әдемі, әсерлі көріністердің ықпалын көрмеуге, сезбеуге еш бір дін тиым сала алмайды. Қазақтар да түріктерде парсы тілінен де араб тілінен де, тіпті батыс тілдерінен де өздері әдемі, әсем деп білетін өсімдіктердің атауларын қыз балаларына ат қоюдан тартынбаған.

Әдебиеттер

- Қазақ есімдері. Энциклопедиялық анықтамалық – Алматы: Атамұра. – 2006.
- Қалиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары – Алматы: Ғылым. – 1988.
- Sarıtaş, S. Balıkesir üniversitesi öğrencilerinin günümüzdeki adlar ve ad verme hakkındaki görüşleri // Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2009. № 12. – С. 21.
- Dilçin C. Adlar Sözlüğü – İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. – 2014.
- Abdurrahman V. Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme // Milli Folklor. – 2014. – № 2. – С. 17-25.
- Смағұлов А. Қазақ есімдері. Энциклопедиялық анықтамалық. 2-басылымы, толықтырылған – Алматы: Атамұра. – 2013.
- Никитина Т.К. К вопросу о лексикографическом отображении ономастической картины мира / Т.К. Никитина // Ономастика Поволжья. Тезисы 8 межд. конф. – Волгоград, 1998. – С. 14 – 23.
- Roux Jean-Paul. Orta Asya ‘da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar // Çev.: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, Kabalcı Yay., İstanbul. – 2005.
- Нүсіпоқасұлы А. Тал бесіктен жер бесікке дейін – Алматы: Онер 21-ғасыр, 2014.
<https://massaget.kz/layfstayl/zhadnama/38870/>
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. IV том // Алматы: DPS, – (иллюстрацияланған). – 2013. – С. 115-118.
<https://blog.ciceksepeti.com/kiz-bebekler-icin-cicek-ismileri/>
- İspirli, Serhan Alkan. “Türk Edebiyatında Tarih Düşürme Geleneği” // Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. – 2000. – № 14. – С. 20 –28.
- Gezgin, Deniz. Bitki Mitosları. – İstanbul. – 2010. – С. 114–116.
<https://www.ismininanlaminedirx.com/lale-isminin-anlami-nedir-3153/>
<http://www.millifolklor.com>

References

- Abdurrahman V. (2014). Turklerin Ad Koyma Gelenekleri Uzerine Bir Injeleme. [A Study on Turkish Naming Traditions]. Milli Folklor. 2014. № 2. Pp. 17-25. (In Turkish)
- Dilchin J. (2010). Adlar Sozlugu. [Names Dictionary]. Istanbul: Turkiye Ish Bankasy KulturYayinlari. 2014. (In Turkish)
- Gezgin, Deniz. (2010). Bitki Mitoslary. [Plant Myths]. Istanbul. 2010. Pp. 114–116. (In Turkish)
<http://www.millifolklor.com>
<https://blog.ciceksepeti.com/kiz-bebekler-icin-cicek-ismileri/>
<https://massaget.kz/layfstayl/zhadnama/38870/>
<https://www.ismininanlaminedirx.com/lale-isminin-anlami-nedir-3153/>
- İspirli, Serhan Alkan. (2000). Turk Edebiyatında Tarih Dushurme Geleneği. [Tradition of Reducing History in Turkish Literature]. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Arashtyrmalary Enstitusu Dergisi. 2000. № 14. Pp. 20 –28. (In Turkish)
- Nikitina T.K. (1998). K voprosu o leksikograficheskom otobrazhenii onomasticheskoi kartiny mira. [On the lexicographic representation of the onomastic picture of the world]. / T.K. Nikitina. Onomastika Povolozhiya. Tezisy 8 mezhd. konf. Volgograd. 1998. Pp. 14 – 23. (In Russian)
- Nusipoqasuly A. (2014). Tal besikten zher besikke deyin. [Talk from the cradle to the ground]. Almaty: Oner 21-gasyr, 2014. (In Kazakh)
- Qaliev B. (1988). Qazaq tilindegi osimdik ataulary. [Plant names in the Kazakh language]. Almaty: Gylym. 1988. (In Kazakh)
- Qazaqtyn etnografiyalq, kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuyesi. (2013). [The traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. Encyclopedia. IV tom. Almaty: DPS, (illustratcialangan). 2013. Pp. 115–118. (In Kazakh)
- Qazaq esimderi. (2006). Encyclopediyalyq anyqtamalyq. [Encyclopedic Reference]. Almaty: Atamura. 2006. (In Kazakh)
- Roux Jean-Paul. (2005). Orta Asya ‘da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. [Sacred Plants and Animals in Central Asia]. Chev.: Aykut Kazanjygil-Lale Arslan, Kabaljy Yay., Istanbul. 2005. (In Turkish)
- Sarytash, S. (2009). Balykesir universitesi ogrenjilerinin gunumuzdeki adlar ve ad verme hakkыndaki gorushleri. [Balıkesir University students’ opinions about present names and naming]. Balykesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Dergisi. 2009. № 12. Pp. 21. (In Turkish)
- Smagulov A. (2013). Qazaq esimderi. [Kazakh names]. Encyclopediyalyq anyqtamalyq. 2-basylymy, tolyqtyrylgan. Almaty: Atamura. 2013. (In Kazakh)